

СОКОЛЁНОК

1/2017

январь – февраль

ЛАШЫН

БАЛАЛАР УЬШИН ЭКИ АЙДА БИР КЕРЕ ШЫГАТАГАН РЕСПУБЛИКАЛЫК ЖУРНАЛЫ

2017 – Дагыстанда Каспий теңизинин йылы

Борис Иналов

Хош келдинъ сен,
Янъы йыл!

Ер юзиннен
Яманлыкты тас этип,
Исте тапкан
Енъуьвлерге хас этип,
Аьдемлердинъ
Кобъгиллерин яс этип,
Кенъ абытлап
Хош келдинъ сен, ЯНЪЫ ЙЫЛ!

Саьбийлерди
Бесилеклерде юбантып,
Кобьрген коьзди
Аьр заман сен кувантып,
Эм олардынъ
Ырызкысын мол этип,
Кенъ абытлап
Хош келдинъ сен, ЯНЪЫ ЙЫЛ!

Миллетлерди
Бир-бири мен тенъ этип,
Яхшылыкка
Аьр ким йолын кенъ этип,
Тынышлыктынъ
Ал байрагын тербетип,
Кенъ абытлап
Хош келдинъ сен, ЯНЪЫ ЙЫЛ!

Айлангып келди Янзы йыя!

***

Йыл ишинде айлар бар,
Саны болар он эки.
Солар акында бу хабар,
Айтайым сизге аьли:

Январь айы келгенде,
Авлак ак болып кала.
Кар уьйирге карап коьз,
Косьнъил осье, камала.

Февраль аяк басканда,
Ел мен кар уьпириле.
Сувык тийген аязда,
Кеше сеслер оськире.

(ызы боляк)

АЯВЛЫ ОКУВШЫЛАР!

Аягын басып бизим Элимизге 2017-нши йыл – экология йылы да келип калды. Быйыл да «Лашын» журналы кишкей окувшыларга барып турар. Балалар уьшин ногай язувшылары, шайирлери язган китаплери акында бар болган ойларыньызды «Лашынга» язып йибергенъызди суьер эдик. Сосы соравларга да явапларыньызды бермеге болаяксыз.

1. Сонъгы заманда кайсы язувшыдынъ, шайирдинъ китаплерин окыгансыз?

2. Кайсы язувшыдынъ, шайирдинъ китабин, хабарын, поэмасын, ятлавын яратып алгансыз?

3. Ярата болсанъыз, не уьшин яраткансыз? Ярамаган болса, не уьшин яратпадынъыз?

4. «Лашын» журнал бетлеринде сиз оьткен йыл окыган хабарлардан, ятлавлардан кайсылары эсинъызде калганлар?

5. «Лашын» журналынынъ бетлеринде не зат акында коьп язганды суьер эдинъиз?

А. Утеев

Экология йылы

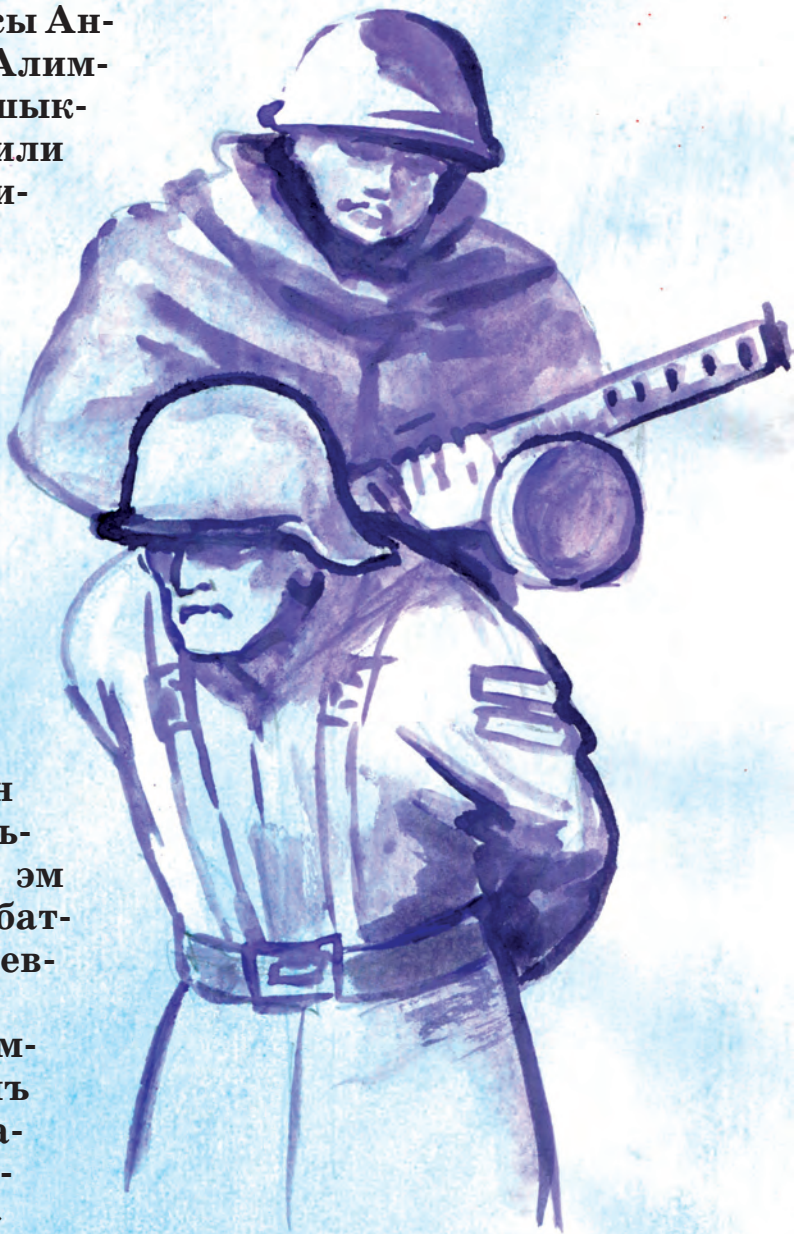
Келип калды
Бизге тагы Янъы йыл –
Экология
Йылы деп ол аталган.
Ава таза,
Тобгерек як бай болсын,
Табиатты
Кирлев туштен йойылсын!
Балалар да
Тавда, шоблде ойнасын,
Мыдах коьнъил
Бирисинде болмасын!
Йылгалардынъ
Таза турсын сувлары –
Инсанлардынъ
Емис берсин бавлары!
Экология –
Ол тазалык, шат коьнъил.
Оны тутув
Керек болар инсанга.
Сосы кепте
Аьрекетти этерге –
Ямагатты
Шакырамыз сав йылга!

Шоьлдинъ баьтири акында

Тек туьнегуьнлерде «Шоьл тавысы» бетлеринде атаклы дав катнасувшысы Алимхан Асановтынъ 95 йыллыгына рас барып, айтувлы ногой язувшысы Анварбек Уьтей-улы Култаевтинъ «Алимхан» деген дестаны баспаланып шыкты. Бу дестан коьп аркаларга белгили яратувшылык асары. Дестанда элимиз кыйынлык шеккен кавга йыллары суьвретенеди. Белгили болганлай, элимиздинъ тынышлыгын, бойсынмаслыгын саклар уьшин карт та, яста, эр де, хатын да явга карсы каядай турган. Ногой халкынынъ йигитлери 1812-нши йылдагы Биринши Аталык согысында баьтирше катнасканлайын, 1941-1945-нши йыллардагы Экинши Аталык согысында да йигитше яв ман айкасканлар, Уллы Енъуьвге баасыз уьлисин косканлар, орыс халкынынъ баьтирлик эпосынынъ данъкына эм буьгуьнги куьш-куватынынъ кабат-кабат артувына оьлшемсиз демевлиги тийгенлер.

Дестаннынъ бас келпети Алимхан. Ол – Караногай районынынъ Коьк-Тобье авылыннан. Бу ага-вымыз, йигитимиз давда коьрсеткен баьтирлиги уьшин «Данък» орденининъ уьш те дережеси мен савгаланган. Баьтирдинъ дав йылларында кайдай азап шеккени, оьлим аяк астында неше де оратылганы автордынъ мунав-

дай сыдыраларында ашык коьрсетиледи:

Нариманнан
Еткен ол тап Берлинге.
Коьп кыйынлык
Коьрген бирге халкы ман.
Бетке бет ол
Неше кере оьлимге
От ишинде,
Сув ишинде йолыккан.

Автор дестанда Алимханнынъ «Данък» орденлерине тийисли болган йигитликлерин окувшыга ашыклап коьрсетеди. Биринши йол баьтиримиз орден мен «тилге» барганда коьрсеткен кайратлыгы уьшин савгаланады.

Каранъада
Абыт этуьв – заьлим зат.
Келиптилер
Часовойдынъ янына,
Коьп ойланмай,
Ногай улы Алимхан,
Атылды ол
«Тилдинъ» узын мойнына.

Экинши йол «Данък» орденин Одер сувын кан тоьгисли урыста оьтегенде йолдаслары ман коьрсеткен шынты аьскершилиги уьшин казанады.

Кырды, кырды,
Коьп немецти йок этти.
Коьп немецлер
Йылгасында калдылар,
Эм Алимхан
Йигитлерге кос келип,
Фашистлерге
Куьллелерди салдыдар.

Уьшинши йол оьрметли савгады Берлин-калады алган уьшин байырлайды. Калады курсап алган совет аьскерине явдынъ снайперисти бас коьтертпей хыйлы заманга иркеди. Командирдинъ буйрыгы ман Алимхан бу маьселеге урынады.

Аьли ок та, –
Айтты Алимхан, – карайык,
Немец онда

Кайтип «йырлар» – билермиз.
Минометтинъ
«Туйкиргени» уыш кере –
Бес шарлаклы
Уйден бир зат калмады.
Аяк басса
Ердинъ оъзи дирилдеп,
Бизикилер
Бир орамды алады.

Анварбек Култаевтинъ дестанында да бас келпети Алимхан атасы ман, аыптеси мен, авылдаслары ман айтысып аманласады. Олардынъ йоравлары Алимханды яв ман кажымай алысувга талаплайдылар, онынъ ишки ымтылысын бегитедилер. Алимханнынъ баытирлиги де янъы несиллерге энгиме болып калаягына шекленмейсинъ. Тек адабиятымыздынъ яркын бетлерин яслар ман, окувшы балалар ман ислевде адым-адым ман тоъзимли еткеруев керек. Дестаннынъ ясларымызда элине, яшайган ерине ян авырмалык сезимлерин кеплевде, тербиялавда куыши бек уйкен. Баытиримиз Алимхан давдынъ отында оylim мен кушакласып юрседе, согыстан аман-эсен кайтып, элимиздинъ тынышлык исинде де коып йыллар белсенли катнасты.

Эл йигити,
Халк баытири Алимхан

Буыгуынлерде
Эсли болган (элли яс!).
Тек болса да
Алдышылар санында,
Кеше-куындиэ
Куллык этип данъылда...

Анварбектинъ асарынынъ аывелги дестанга усаслыгы бу дестаннынъ коыркин коытергендей коыремен, ишки туйзилисин байытады, окувшыдынъ сезимлерин козгайды, онынъ ян майданына кайдайды-бир сырлы саар кондырады. Дестан, соызсиз де, ногай адабиятына ийги калымжа.

Поэмадынъ туйзилиси де, тили де эм баытирдинъ баытирлигин коырсетуев де аыруев этилинген. А.Култаев согыс отын коырмеген болса да, Алимхан ман, коыплеген согыс ветеранлары ман хабарласкан. Коыплеген документальлик материалларын караган. Эм соларга негизленип сосы аывемет поэмасын язган. Эндигиси бизим язувшылар сосындай темага язарларма яде йокпа, биз айтып болмаймыз. А.Култаевтинъ поэмасы бизим келектеги несиллерге де савга болаягына шек йок.

Капланов А. окытувшы

Врачтынъ кабинетинде

Врачъ обзининъ коллегасына айтады:

– Оьпкелерин алган сувык маразлыга йылы кийинмеге керек деп айткан эдим.

– Не деди, аьши?

– Не этсин, аьли меним шешкен пальтомды уьстине кийип кетип те калган.

***

– Доктор, сизинъ дарман оьленлеринъиз пайда аькеледилерме аьши? Ашыкландырып айтсанъиз экен?

– Олай дегенинъ незат аьши? Ога соьз болмас. Янъыларда мен улыма дача алдым, эндигиси болса, кызыма уьй салып кутылыятырмантагы.

***

Бир аьруьв сыпатлы кыска-яклы кызы ман врачтынъ кабинетине киредилер. Врач оларга коьз карасын таслайды эм:

– Неге токтагансыз, шешинъиз,
– дейди врач кызга карай берип.

– Кызым тувыл, мен оьзим авырыман, – дейди сонда кыска-яклы да.

– Аньладым, э-э, сизбе аьши?! Олай болса, яным, тилинъизди коьрсетинъизтагы.

Дитувлар

***

Яманларга бас коссанъ, яманлык пан куьн кетер.

***

Яманга да яхшы болмак аьр кисидинъ исидир.

***

Эринген киси эки кайтар.

***

Элине куллык эткенди Эли оьзи таныр.

***

Ялгыз терек бав болмас, ялгыз йигит дав болмас.

***

Куллыктан кашпа, яманга бас коспа.

***

Аksam вакыт Эл таслама.

***

Туьсинъде коьргенинъди эсинъде сакла.

***

Доска берген уллы той, элсизликтен Кудай сакла.

***

Доска берген борышка саналар.

***

Оьмиринъди такыйка ман санама,

Халкка эткен исинъ мен сана.

***

Билеги юван бирди йыгар,

Билими юван мынъды йыгар.

***

Атанъ-ананъ – берекет,

Оьмир оларга куллык эт.

Баспага аьзирлеген С.Култаева.

А.Култаев

Санлар, санлар

***

Уй алдында йыйылып,
Биз балалар турамыз.
Саклай бизди терен коьл,
Ол бир турган уйкен ...
Шомыламыз биз онда,
Окувдан бос заманда.

***

Бебем бетин ювмайды,
Ойнай-ойнай болган кир.
Кир болып юргенине,
Болсам мен оқытувшы,
Салар эдим ога...!

***

Атай агаш йонады,
Колында уйкен беки.
Бирин эрек таслады.
Баскасын тез алады –
Болган энди ол – ...

***

Болса менде заьлим куьш,
Коьтеререм мен курык.
Бирев тувыл, болсын – ...
Салмас эдим кышкырык,
Дослар мынан урсысып,
Куьшим коьп деп, таласып.

***

Досым айта: «Билиминъ
Тоьмен болган сен коьтерт!
Билим алган бек ийги,
Дневникте менде...
Шалысаман мен энди,
Бес этпеге доьртимди!»

***

Тереклерде бутак коьп,
Бар курыган, ал да кес.
Кесилгени болды доьрт,
Тагы кестинъ биревин,
Болды саны энди ...

5

8

2

* * *

Кувыршагы айлак коьп
Уьйдеги карындастынь.
Атам тагы йиберген,
Алып бирев Сибирьден,
Кобньили коькке еткен –
Соны ман болган ...

* * *

Бебем меним санайды:
Бир, эки, уьш, доьрт деп.
Артык санап болмайды –
Авыз япты, соьз битти.
Алимхан онынъ досы,
Ол касында турады,
Аста кепте косады –
Айт, бес, алты эм...

* * *

Койларымыз козылаган,
Козылары да эгиз.
Алты козы уьйде бар,
Энди болар тап...

* * *

Меним агам футболист,
Сав районга белгили.
Командасы «Наркундыз».
Капитаны ол ялгыз.
Футболкада саны бар,
Мен окыйман сан –

* * *

Досым айта аьр заман:
«Сен бу кеше бизде кон».
Мен айтаман: «Болмайман,
Анам уьйде, саклаган.
Саьатинье сен кара,
Болмага да туры...
Оннан кешигип болман,
Шамланар мага анам!»

* * *

Ювырмага балалар,
Орам баска йыйылган,
Бири айта: санайман,
Он секунда карайман,
Оннан сонъ-яхшы йолга!
Кышкырады, бил, обзи:
ОН, ТОГЫЗ, СЕГИЗ,
ЕТИ, АЛТЫ, БЕС,
ДОьРТ, УьШ, ЭКИ, БИР...
Баьри де шавып кетти!
Он секунда тез обти,
Ерине олар етти!

Дерислерде патриотлык сезимлерди тербиялав.

Республикамызда Президенттинъ проекти бойынша ызгы йылларда тувган тилге уйкен маъне бериледи. Ногай районунымыздынъ билим управлениесинде бу проект бойынша коьплеген яратувшылык ислер этилип турадылар. Эдиге авыл орта мектеби. «Тувган тил дерислерде патриотлык сезимлерди тербиялав» деген темага семинар уйгынлады.

Онда билим тармагынынъ методисти Оразбаева Секерхан Мезеевна. Ногай районунымыздынъ эм Тарумов районунынъ Ново-Дмитриевка авыл орта мектебининъ окытувшылары шакрыылган эдилер.

Мектеб азбарына киргенлей ок, коьнакларды окувшылар миллет кийимилер мен хош коьрип алдылар.

Баьриси ногай коьнак шайдан сонъ окытувшылар туьрли дерислерди коьрмеге класс боьлмелерге боьлиндилер.

Умарова Айган Ашим кызы Ф.А.Абдулжадиловтынъ «Атадынъ улы» деген поэмасы бойынша ашык дерисин аьзирлеген эди. Сав дерис бойынша окувшылардынъ эм олтырганлардынъ коьз алдына кавга юзи коьринип турды, адабият баьтири Бектемир Муратовтынъ келпетин балалар ашыклап айттылар, онынъ баьтирлигин Александр Матросовтынъ, Халмырза Кумуковтынъ йигитлиги мен тенълестирдилер. Зоя Космодемьянская атын оьктемлик пен эскердилер, Эдиге авылдан согыска кеткен йигитлер атлары да айтылдылар.

Согыс коьпге кутылган, ама тыныш яшавды бузбага шалысатаганлар да аз тувыллар.

Сондай кырсызлыкка карсы турган баьтирлер атларына мынъ муьсирев этилди, суьвретлери коьрсетилдилер: Рафик Кадырбулатов, Эльдар Аджигельдиев, Ислам Койлубаев, Замир Акмурзаев, Алимхан Машаков, Магомед Нурбагандов – яшавдан замансы кеткен баьтирлерди коьрдилер.

Дериске конак болып шаькырылган Карагас аьвл Кидирниязов атлы орта мектебининъ китапхана куллыкшысы, краевед эм ногай тил окутувшысы Зарманбетова Нурсият Зиявдин кызы, Ислам Койлубаевтинъ акында аьел архивиннен коьплеген суьвретлерди, онынъ акында язылан макалаларды эм Орден мен савлаганган документлерин аькелген эди. Оны окувшылар кызыксынып карадылар.

Деристе окувшылардынъ патриотлык сезимлери беркитилдилер, окувшылар баьтирлерден ийги коьрим алдылар.

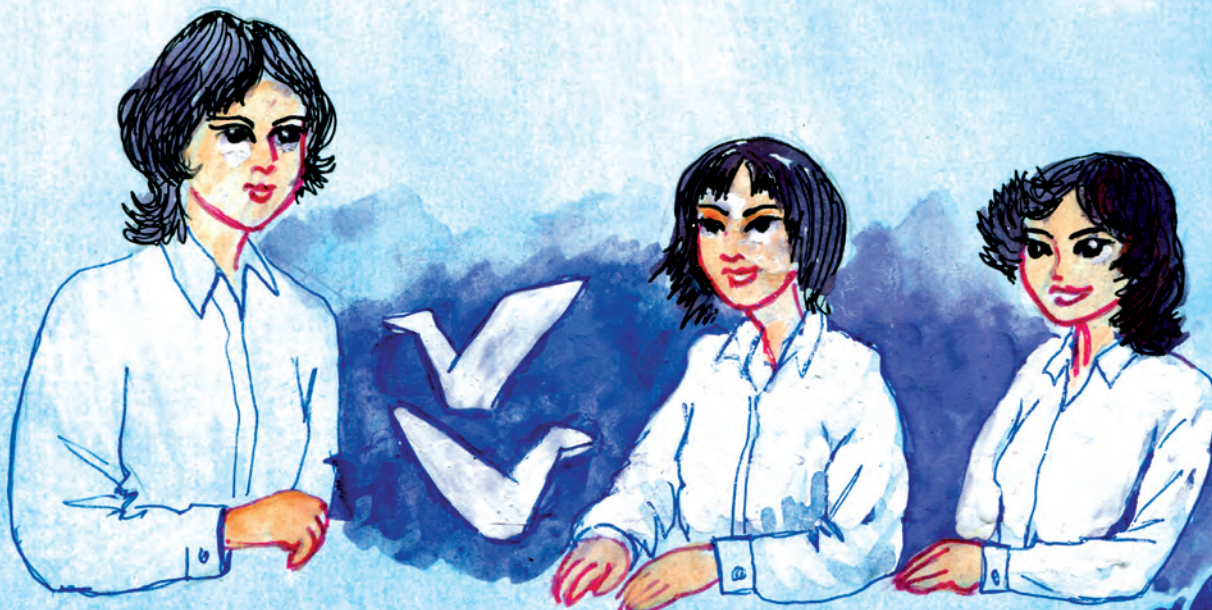
Канлыбаев Сыйлыхан Толубай кызы 7 класста «Йигит оьлсе, аты калар» деген темага С.Капаевтинъ «Суь-

юви калды халкында» деген поэмасы бойынша ашык дерис озгарды. Дерис аспандагы кырлувлардынъ йырлавыннан эм оларга карап, кызын излеген анадынъ коьринисиннен басланды. «Кавга» эм «бала» деген эки соьздинъ маьнесин окувшылар тактага язып, неге олар карсы маьнели экенин айттылар. Сонъ сав 45 такыйка бойынша балалар асар уьстинде яратавшылык ислер этип турдылар.

Аьр бир партада ак кагыттан ясалган кырлувлар ак яшавга шаькырып тургандай тизилген эдилер. Деристе окувшылар: «Яв келсе Элимизге, биз кырлувдай баьтирлер болмага керекпиз!» – дедилер. Дерис «Солнечный круг» деген йырды ногай тилде йырлав ман тамамланды. Оны коьширген Алибий Узбекикович Капланов. Баьриси де коьнъилленип шыктылар бу деристен, 45 такыйка кайтип кеткенин де сезбей калдылар.

Соьйтип «Тувган тил дерислерде патриотлык сезимлерди тербиялав» деген темага багысланган семинар Эдиге орта мектебинде кызыклы оьтти.

С.Майлыбаева, окутувшы.

МЕНИМ АВЫЛЫМ

Эдиге авыл орта мектебининъ баслангыш класслардынъ оқувшысы Канлыбаева Мадина Алавдин кызы экинши класс оқувшылары ман дерис-проект аьзирледи. Ол «Меним авылым» деген проект эди. Олар авыл коьркин, онынъ таьрийхин эм авылды туьзген аьдемлер акында айттылар.

«Тувган ерди саклаганлар» деген проектлеринде баьтирлер мен оьктемсидилер, авылыннан кеткен Уллы Аталык согысына, Афганистанда, Чернобыльде болган эр кисилер суьвретлерин коьрсетип, аьр бирсининъ акында айттылар. «Меним авылымнынъ оьктемлиги» деген проекте биз Абдулла Бариевти, Круптурсын Бариевти, Б.Кулунчаковады, Алибек Каплановты, Салимет Майлыбаевады коьрдик эм олардынъ аьр бирсининъ акында оқувшы

«Биз авылымыздынъ шаьйирлери эм

Язувшылары ман оьктемсиймиз!» — деп такылдап айтканлары суьйиндирмей болмады. Экинши класс оқувшылары Салимет Майлыбаевадынъ «Ерим меним» деген ятлавы бойынша дерислерин бардырдылар, ятлав иштелигин эм тил байлыгын тергедилер. Шаьйирдинъ яшав йолы акында хабарладылар эм деристе онынъ ятлавы бойынша язылган физкултура такыйкаларын да коьрсетип алдылар. Ятан коьплеген такпаклар билгенлери бизди бек кувантты.

Темирова Куьшлихан Крымхан кызы «Ногай халкымнынъ байлыгы» деп атап 3-4 класслар ман бирге дерис-КВН озгарды. Онынъ мырады: ногай тил дерислерде алган билимлерин бегитуьв, лексикамызды бай-

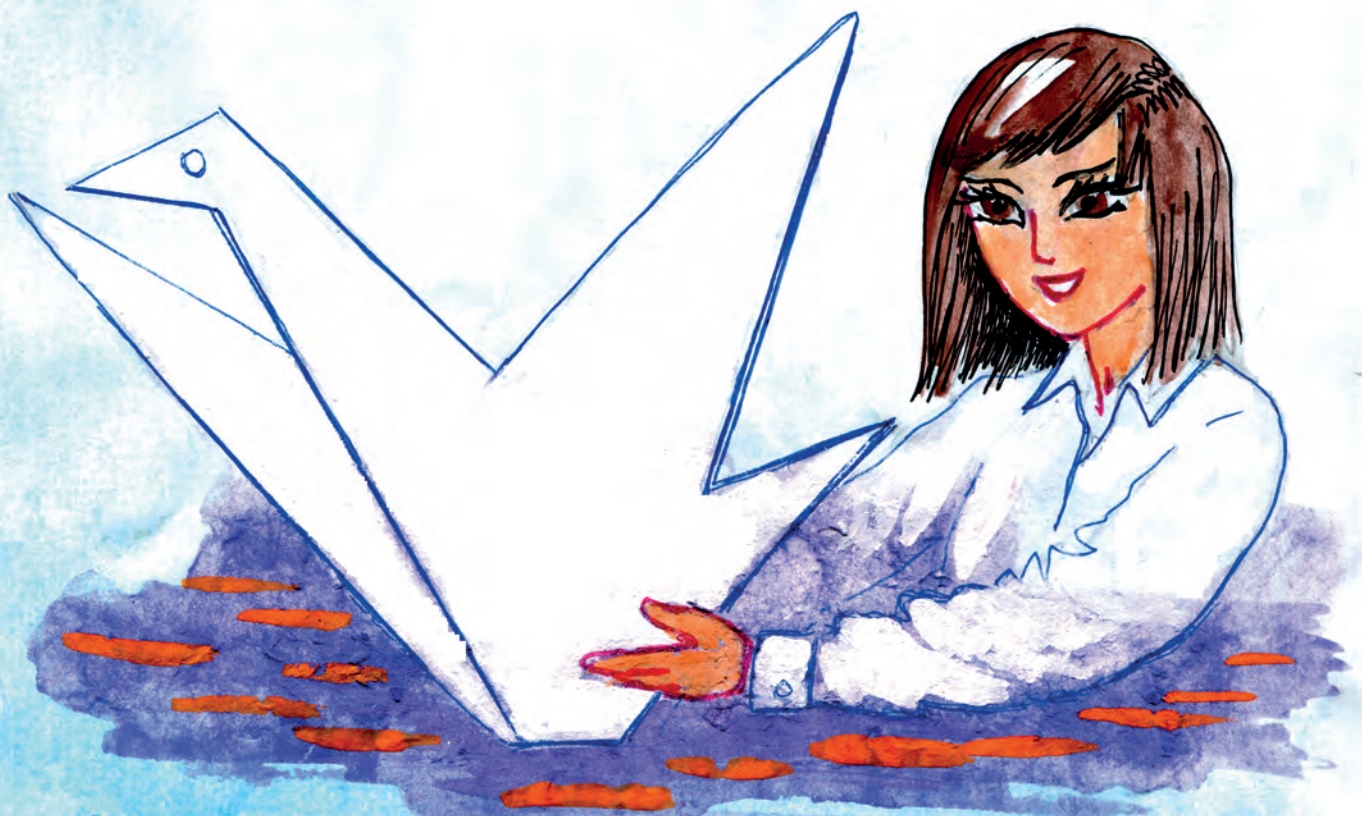
ытув, окувшылардынъ тез ойлавын, эсин бегитув, патриотлык сезимлерин тербиялав, ногай тилимиз бен кызыксынувын остирув эди эм сол салган мырадына окытувшы етти. Катнасувшылар ярасык миллет кийимлер мен эки куьпке боьлиндилер «Куьпелек» эм «Маьметекей», «Тысав кесуьв», «Балады бесикке боьлев» аьдетлерин КВН катнасувшылары коьрсеттилер эм сосы аьлемет ийги аьдетлеримиз акында аьрув этип хабарладылар. Ойын тамамын тоьрешин болып олтырган Кумлы авыл орта мектебининъ ногай тилден окытувшысы Аджигельдиева Софият Мамбет кызы этти. Ол оьзининъ соьзинде окувшылардынъ ана тилимизге суьйимин белгиледи.

Дерислер кутылган сонъ баьри келген конаклар Канлыбаева Сыйлыхан Толубай кызынынъ етекшилеви мен аьзирленген «Болмаса халкым меним, язбас эдим алтын ушин!» деген М.Курманалиевтинъ сыдыралары ман аталган адабият-аваслык композициясын коьрсеттилер. Ол окувшылар аьзирлеген видеокоьрсетуьвлер мен басланды. Онда йыйылганлар авылдынъ коьр-

кин, авлакларын коьрдилер, сонъ К.Бариевтинъ, Б.Кулунчаковадынъ, А.Каплановтынъ, С. Майлыбаевадынъ яшаган меканларын коьрдилер, юрген орамларына кирдилер.

Йолыгыстынъ сыйлы конаклары болдылар Эдиге авылда тувып оьскен шаьйирлер: Россия журналистлер Союзынынъ агзасы Алибий Узбек улы Капланов эм Россия язувшылар эм журналистлер Союзынынъ агзасы Салимет Ахмат кызы Майлыбаева. Окувшылар «Голубь мира» деген ятлавды немец тилде окыдылар, оны коьширген А.Капланов. солай ок Алибий Узбек улы «Подмосковные вечера» деген йырды оьзининъ коьширувинде ногай тилде йырлап эситтирди. С.Майлыбаева болса оьз соьзинде Эдиге авылынынъ талаплы аьдемлери, авылшылардынъ ис суьерлиги, аталардан калган аьдетлерди саклап билгенлери акында уьйкен суьйинишли давазы ман айтты. Окытувшылар болса онынъ «Анама» деген йырын йырладылар. Аьне соьйтип Эдиге авыл орта мектеби ногай тилине эм адабиятына сый эм оьрмет эттилер.

С.Майлыбаева, Россия язувшылар Союзынынъ агзасы.

Ногайлардынъ халк календари

***

Баска миллетлердей болып, бизим ногайлардынъ оъз халк календари бар. Ама оны кайбиревлер билмейдилер. Оны билуъв эм кулланув миллетимиз яшайтаган ерлерде, боътен де, мектеблерде, балалар бавларында билуъв эм кулланув керек. Аъдетинше, оны орыс тилинде кулланадылар. Аъли оны эки тилде баспаламага мырат эттик.

1. Январь	—	Канъытар айы
2. Февраль	—	Увыт айы
3. Март	—	Навруз айы
4. Апрель	—	Кобкек айы
5. Май	—	Курал айы
6. Июньь	—	Тамбыз айы
7. Июльь	—	Шилле айы
8. Август	—	Сары тамбыз айы
9. Сентябрь	—	Кырк кийик айы
10. Октябрь	—	Казан айы
11. Ноябрь	—	Караша айы
12. Декабрь	—	Карагыс айы

Ана тилимизди уыйренемиз

Тобмендеги соьзлерде йибериленген
аьриплерди (буьква) салып каранъыз:

Тобмендеги соьзлерде йибериленген аьриплерди (буькваларды)
салып каранъыз:

Гусь – к...з,
Курица – т...вык,
Петух – к...раз,
Утка – б...пий,
Корова – с...йыр,
Волк – б...ри,
Собака – и...т,
Лиса – т...лки,
Осел – эш...к,
Медведь – а...в,
Слон – п...л,
Ёж – к...рпи,
Котенок – м...сык,
Мышь – ш...шкан,
Обезьяна – м...ймыл.

Соьзлерди эки баганага боьлинъиз.
Бириншисине – уый айванларын,
экиншисине – кыр айванларын. Коьрсетилген соьзлерди кул-
ланып, кишкей хабар язып каранъыз.

АЛИ ЭМ САЛИ

***

Али эм Сали авылдынъ бир орамында тувганлар эм онда яшайдылар. Бирге бир класска барадылар. Савлай класс алдында экеви биз айырылмас антлы дослар дейдилер. Тенълери де оларга ынанадылар. Бизди бирев де, бир зат та айырып болмас деп, мактанмага суюдилер. Онынъ акында аьр куьн сайын класс тактасына язадылар. Оны класс балалары окыйдылар. Куьледилер. Биревлерге ярайды, баскалар селеке этедилер: дослык акында кышкырып, тактага язып турмага керекпе деп. Ол затка Али эм Сали маьне бермейдилер.

Эндигиси класс тактага окувшы балалар да суйьген затларын язатган болдылар. Савлай класс ога маьне бермей, куьлмей болмайды. Онынъ акында хабар класс етекшисине эм школа директорына да етеди. Ондай соьз де боляк тувыл эди, класста бор етиспейди. Окытувшы келеди эм тактага язбага бор таппайды». Аьши бор кайда?» - деп, сораса, олар Али эм Сали язып битирген, дейдилер бир кепте болып. А олар балаларга коьрсетедилер. Солай.

Класс етекшиси мен школа директоры Али мен Салиди бир кере директор кабинетине шақырып:

— Тактага аьр не затты язып, борды неге таьвескенсиз? — деп, каты сусы ман, директор сорайды.

— Мен язбаганман, мине бу язган

дейди Али, янындагъы Салиди коьрсетип.

— Йок, мен язбаганман, Али язган, Али, - дейди Сали де ога коьрсетип.

Соны ман эки дос директор кабинетинде уьйкен эрис коьтереди: сен яздынъ, сен яздынъ — деп.

Сонъында олар эрисуьвлерин койып, бир-бирисине юмырыкларын коьрсетпеге баслаганлар. Оларды класс етекшиси эм школа директоры бетлеп токтатканлар.

Аьши сондай дослар болама экен? Оларга шынты дослар деп айтпага ярайма?

НАФИСАТ, МАРИПАТ, САЛИМЕТ

Нафисат, Марипат эм Салимет авылдагы балалар бавына барадылар. Олар балалар бавында кешке дейим турадылар: ойнайдылар, окыйдылар, туурли язувлар этедилер. Нафисат ойышыклар ман ойнамага суйеди. Марипат китаптерден суьвретлер карайды. Салимет болса ятлав окымага ымтылыслы. Сонъ олар озлери-нинъ ознерлерин балаларга коьрсетедилер.

Быйыл олар школага барадылар. Айтадылар: аьруьв окыякпыз, окытувшыды тынълаякпыз, калган балаларга коьрим болаякпыз.

Оларга ынанмага болады. Олардынъ келеектегиси алдыда. Олар кишкей, эм тынълавлы. Олар акыллы. Аьне сондай балалар бизим авылдынъ балалар бавында.

А.Култаев

Аыр бир аттынъ маьнеси бар...

***

Бурынгы заманлардан алып аьдемлер дуныяга янъы энген саьбийине атлар тагып келгенлер. Кайбир атлар заманына коьре, эскиредилер эм таядылар. Олардынъ орынларына янъылары койыладылар. Эм ол да ийги белгили дер эдик. Ясырмага неден керек, бирерде аьдемлер берилетаган атлардынъ маьнелерин билмейдилер яде анъламайдылар. Бизим ногай халкында да тагылатаган атлар аз тувыллар. Туьрли-туьрли миллетлерден кирген атлар да аз тувыл. Эм олар туьрли йосыкта эм туьрли аьлде тагыладылар. Меним ойыма коьре, солардынъ арасында арап тилиннен келген атлар айырым орын тутаган болып коьрнинеди.

Арап атлары бизим ногайларга мусылман дин мен байланыслы болып келгени ашык эм белгили. Сол атлар ногайлар арасында яйылганшага дейим, озь миллетимиз таккан атлар табиятта болатаган туьрли-туьрли аьллер мен, бийик коьктеги юлдызлар ман, айванлардынъ эм баскалай туьрли затлардынъ атларын анълатып келген. Ондай мысаллар да аз болмас: Саьвле, Юлдыз, Куьнаьруьв, Айгуль, Куваныш, Боьригоьз, Сагындык, Сали, Юмабийке, Сарыгыз.

Ногайларга арап тилиннен киргистилинген эм куланылып юретаган соьзлердинъ аьр бирисининъ айырым маьнеси бар. Аьне солардынъ кайбиревлеринде токталмага суьер эдик.

1. Хатын-кызлардынъ атлары:

Зарипат – наьзик, юкка.

Зейнап – коькшил. Экиншиси – толкын.

Вайдат, Валида – ана.

Наида – эртенги вакыт.

Наиля – мырадына етисуьв.

Фатима – суьтиннен, эмишегиннен ювык арада айырылуьв.

Разиет – разы болган,

маслагатка ювык.

Рукиет – гоьзелли.

Тамила – уьмит этуьвши.

2. Яслардынъ атлары:

Ахмат – мактаьвга тийисли.

Али – бийик, бойшан.

Амир – аьким.

Анвар, Анварбек – бек нурлы,

коьк береген.

Билал – сув береген, сувшы.

Ваап – юмарт, колы ашык.

Вагит – биринши, бирев.

Валий – дос, йолдас.

Хабиб – дос.

Ашим – оьрметли.

Гусейн – коьзел.

Джамал, Жамал – коьзел сыпатлы.

Забит – басшы.

Заур – конак, мисаьпир.

Изет – оьрмет, намыс.

Кадыр – бажарымлы, куватлы.

Махмуд – мактаьвлы, сыйлы.

Межит – уьйкен, макталган,

оьрметли.

Малик – аьким.

Муталим – талап этуьвши.

Надир – аз йолыгатаган.

Насыр – коьмекши.

Расул – элши, ваькил.

Рашид – тувра юруьвши, баьтир.

Самат – оьлмес, дайымлык.

Халил – йолдас, тенъ.

Кайбир заманларда эр кисилердинъ атларына да кесеклери косылып, янъы ат та болады. Айтпага, Сали – Салимет, Керим – Кериме, Сапий – Сапийат, Саит – Сайдат, Рашид – Рашидат, Амин-Аминат, Амина эм ба-скалары.

Бизим атларымыз арасында орыс эм озгелей тиллериннен келгенлер де аз тувыллар. Оларды да туурли йосыкта такканлар: айтпага, дослык, таныслык саклансын, байланыс беркисин деп.

Не деп айтсак та, аыр бир аттынъ оззининъ маънеси бар.

З.Шугаипова оззирлеген.

Сага артык ярайтаганы

(Дагыстан халк эртегиси)

Бурын-бурын заманда бир ашувлы аждаа округ еринде ялгыз деген булакты зордан алып кояды экен. Кобплеген йигитлер сосы ашувлы аждаады куваяк боладылар. Тек болмайдылар. Коббиси онынъ куйрык урун-выннан оледилер. Аждаа сувук булак касында уйкен дегенде уйкен эм ыспайы мекан курады. Онынъ тоьгерегин ыспайы этип коралайды. Баьри оьлгенлердинъ басларын меканнынъ айланасына илип кояды.

Сол заман бир авылда ярлы деген кысыр пишединъ улы оьседи. Эм ол аждаадан сосы элди босатпага ант соьзин береди. Аьдемлер болса ога сондай ойынъды тасла, болмаган зат, дейдилер экен. Ама йигит яс тынъламайды. Бир куьннинъ биринде йигит яс атына минеди эм ашувлы аждаа туратаган ерге карап кетеди.

Оны коьрген аждаа куьшин салып кышкырады:

— Бу кимди йигерленип мага янасып келетаган?

— Мен сени мен куьш сынаспага суьмен, - дейди сонда соьлеги йигит те ога карап.

— Сен билмейсинъме, мен биревмен де куьш сынаспайман. Меннен куьшли болган аьдем аьли де тувган йок. Мен баьри не де бир сорав беремен. Ким дурыс явабын бермесе, мен куйрыгым ман урып оьлтиремен. Болды. Эгер явап дурыс болса, мен оьлмеге керекпен.

— Аьруьв, солай болсын, - дейди йигит. — Бер соравынъды. Тынълайман.

Аждаадынъ шақырувы ман меканнынъ боьлмелериннен бир терезеден эки хатыннынъ келпети коьринеди. Олардынъ бириси ярасык дегенде ярасык.

Экиншиси бир зат пан да баскаланмайды. Эрши.

— Бу хатынлардынъ кайсысы ыспайы? — дейди аждаа сонда яска карай берип.

— Сага артык ярайтаганы ыспайы, - деп, яваплайды йигит, коьп ойланмай.

— Сен дурыс айтасынъ, - деп тынысын тегеран бир алып, айтады аждаа эм айткан соьзин тутады.

Соны ман савлай халк онынъ — аждаадынъ эзиетлигиннен босатылады.

Халкта айтадылар: Акара тавы Хунзах еринде эм онда оьлген сол аждаадынъ аьли де кевдеси сакланып турады деп.

Кобширген С.Култаева.

БАЛАЛАР ЯШАВЫННАН

1. Дoбpт ясындагы Диана аьесине конакка келген. Эсли кыскаяклы казануьйде бир затлар этип, алысады. Эриккен бала эсик алдына шыгаяк болады, а аьеси оны ялгыз йибергиси келмейди. Сол вакытта эсик алдынан кораздынъ «ку-ка-ре-ку» дегени эситиледи.

– Коьресинъме, кызым, кораздынъ кайтып кышкыратаганын. Уьйден шыксанъ, ол сени шукур, - дейди кыскаяклы.

– Коьрмейментте, эситемен, авай, - дейди Диана.

2. Залина ман Аслан дайым тоьбелесип, алысып турадылар. Бир куьн

кешки вакытта бес ясындагы Залина, онынъ кардашы Аслан, балалардынъ анасы эм аьеси телевизордынъ алдына йыйылганлар. Залина ювырып келеди де, Асланды кушаклайды.

– Затты, кызым, суьесинъме Асланды? – деп сорайды баладынъ аьеси.

– Йок, суьймеймен, - деп яваплайды кызалак.

– Не зат уьшин кушаклайсынъ, аьше?

– Туншыктыргым келеди.

3. Ноябрь айынынъ сувык куьни. Алинадынъ уьйде олтыргысы келмейди.

– Мама, миявкеге тыска шыгып, бир аз тыныс алмага керек. Уьйде тура-тура ол туншыгып, оьлмеге болаяк, - дейди кылыплы кыз бала анасына.

Ногайлардынъ той шырлары

***

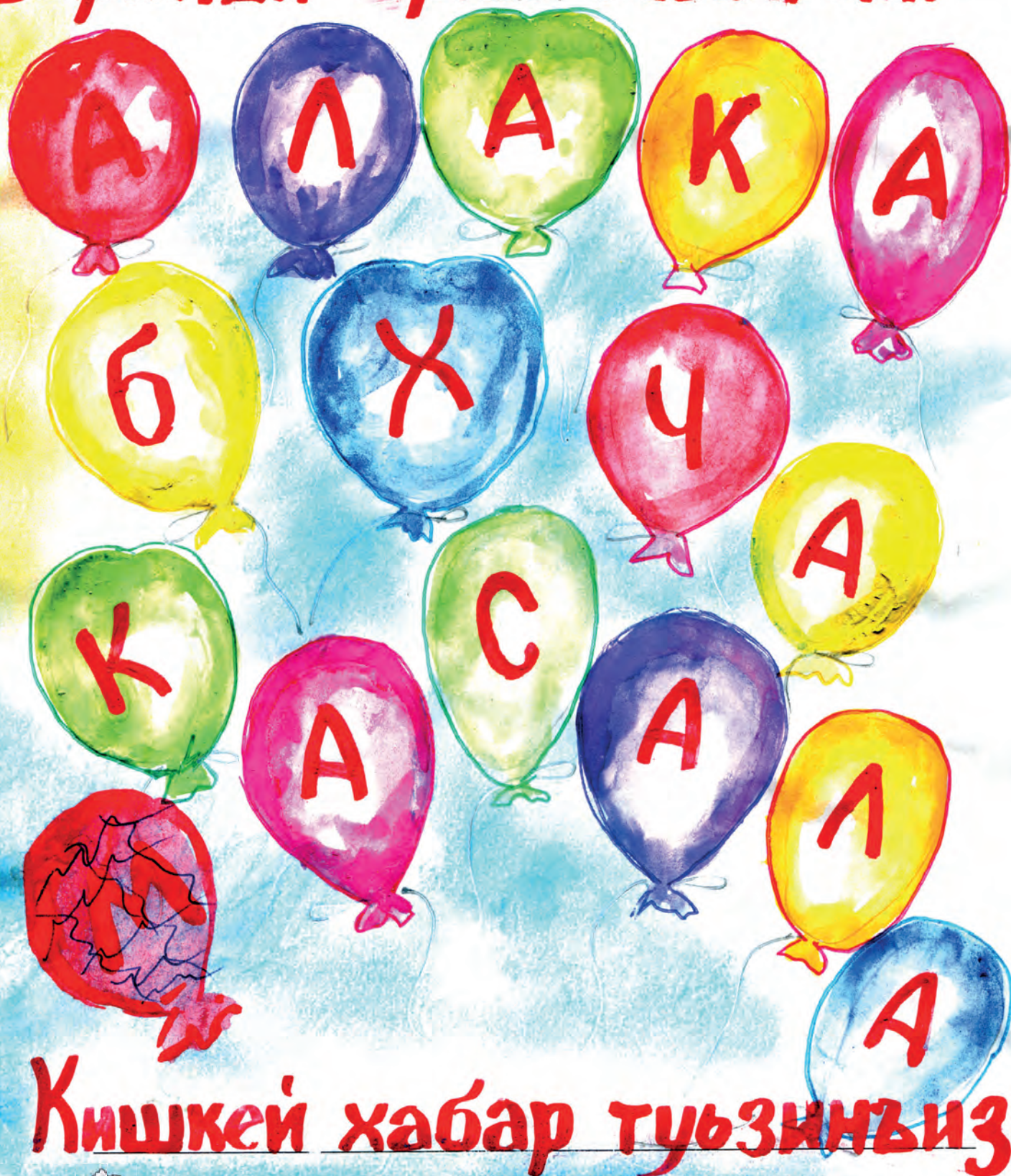
Халкымыздынъ бурингы заманда шыгарган той йырлары аз тувыллар. Онда союз тойды аруув уйгынлав, ыткерувъ, келин эм куев акында, куда ман кудагай эм ювыклар акында союз бардырылады. Алды орынды, союзсиз де, келин бийлейди. Ол да белгили. Уйге ийги эм акыллы, эдаплы келин келсе, аел наьсипли, берекетли эм онъайлы боляк, аел ысек. Кызларга «Келиншекке» деген той йырын бермеге суйемиз.

Жилиншекке

Сизди анълап,
Тербиялап ыстирип,
Ага мынан
Ол анады ыпкендей,
Арбасы ман
Келсин наьсип оларга,
Келе берсин
Ымир бойы еткендей.
Улан-кыздынъ
Сиздейлерге ыктемлик!
Оьз Элининъ
Атын-данын шыгарган,
Баскалар да
Сизге этсинлер тенълик!

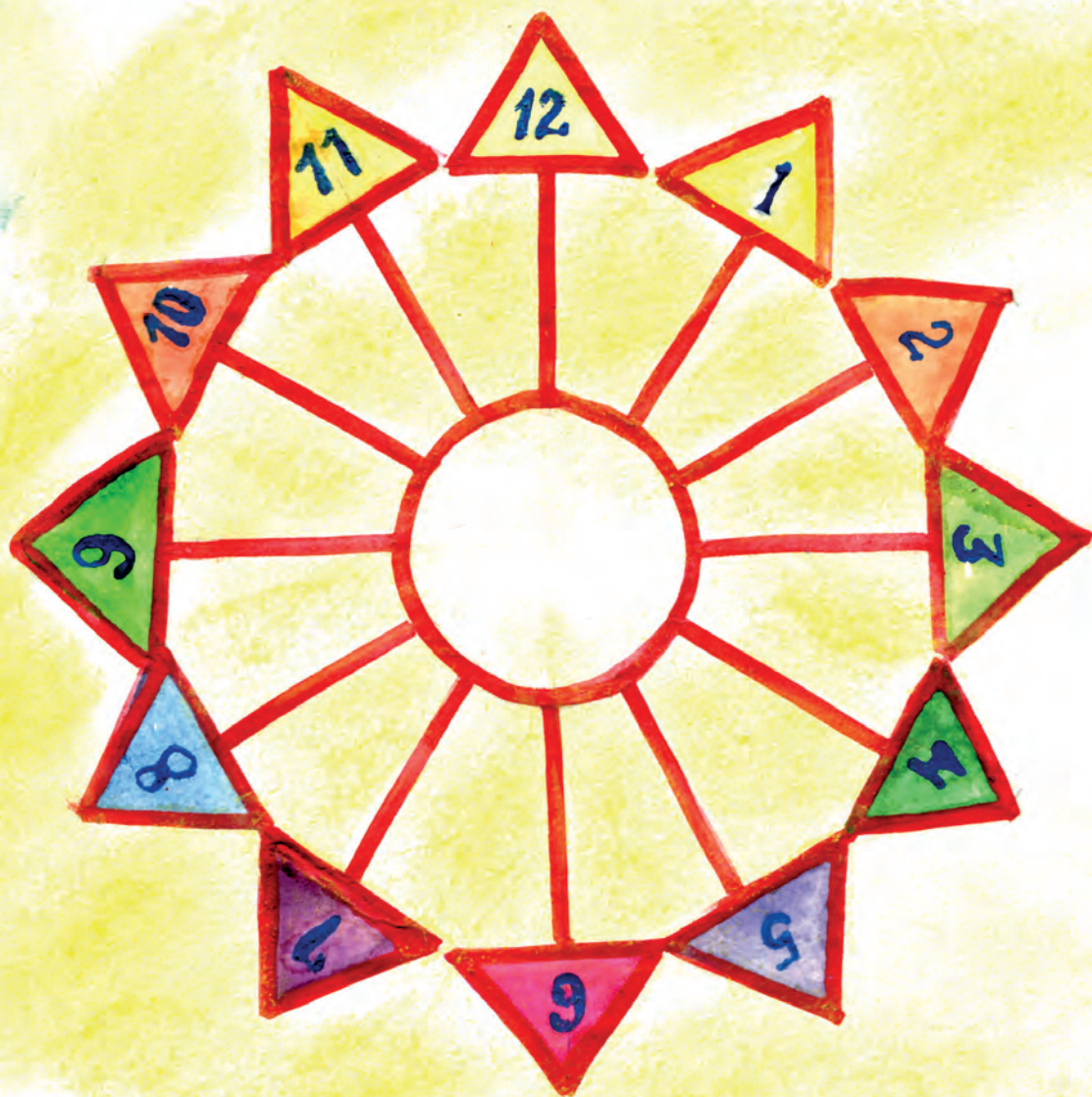
Букваларды косынзыз
каладың атын туьзинъиз,
Биринши арип боялган.

Кишкей хабар туьзинъиз

Янъы йылыкъ кроссворды

Анълатпавы:

Ы-Л-Ы-Й-Я-И-Г-О-Л-О-К-Э!

Сосы коьрсетилинген аьриплерди
(букваларды) санларга дурьис салсанъыз,
аявлы балалар, быйылгы янъы
йылдынъ аты язылып шыгады.

Соколёнок

Лашын

1/2017

январь - февраль

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель :
Министерство печати и информации РД.

Регистрационный номер
ПИ №ТУ05-00348 от 01.12.2016г. вы-
данный управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Издается с января 1990 г.

Главный редактор
Мурад Ахмедов

Редколлегия:
А.Исмаилов (зам. гл. редактора)
Т.Зургалова (отв. секретарь)
А.Култаев
Б.Кулунчакова
М.Авезов
С. Майлыбаева
С. Култаева (редактор выпуска)

Худ. редактор З.Даганов
Тех.редактор Т. Лузина
Художник номера А. Самарская
Оформление обложки М. Ахмедов

Выход в свет 11.03.2017 г.
Тираж 328 экз.
Заказ №27

Типография: ООО «Издательство «Феникс
пресс»
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала,
ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное
бюджетное учреждение Республики
Дагестан «Редакция республиканских
литературных журналов «Соколенок» и
«Литературный Дагестан».

Адрес редакции и издателя: 367025,
РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Ногайский язык.
Индекс: на год - 63238,
на полугодие - 78432.

Цена свободная.